

**Олексій ЗЛАТОГОРСЬКИЙ,
Тетяна КРУПА,
Ірина ПОГОРЖЕЛЬСЬКА**

Дослідження археологічного текстилю з розкопок у с. Межиріч Острозького району на Рівненщині в 2012 році¹

Межиріч (Межиріч Острозький) – одне з найдавніших містечок Волині, відоме своїм Свято-Троїцьким чоловічим монастирем, фундованим князем Янушем Острозьким як францисканський монастир. Межиріч розташований між річками Збитенка та Вілія, при впадінні першої в останню, тому і отримав таку назву. На сьогодні залишається відкритим питанням про час виникнення поселення, проте перша згадка про Межиріч відноситься до 3 липня 1396 р., коли великий князь Вітовт своїм актом затвердив володіння князю Федору Даниловичу (Острозькому) [13]. Тоді населений пункт був згаданий як село. У різних документах до 1596 року Межиріч згадується як маєток [7; 8; 11] або «двір» [6; 12]. І лише 1596 року у зізнанні луцького возного він фігурує як «містечко», а його мешканці названі «міщанами» [3]. У 1612 році Межиріч завдяки Янушу Острозькому отримує магдебурзьке право. Коротенькі відомості з історії цього населеного пункту знаходимо у працях Ю.І.Крашевського [9, с. 262], М. Теодоровича [4, с. 782-785], О. Цинкаловського [5, с. 81-82], детальний опис францисканського монастиря та його історії – у праці К. Молендзінського [11]. Проте, до останнього часу, на території історично населеного пункту не проводилися археологічні дослідження. У 2012 році такі роботи були проведені спільною експедицією ДП «Волинські старожитності» та ДП «Рівненська старовина».

Охоронні розкопки в с. Межиріч були пов'язані з майбутнім будівництвом готельного комплексу Свято-Троїцького чоловічого монастиря. Пам'ятка розташована в східній частині села на високому мисі між річками Вілією та Збитенкою. Розкоп площею 35 м² був закладений біля північно-західної стіни будинку школи 1914 р.

Встановлено наступну стратиграфію культурних нашарувань: 0-0,6 м – чорнозем, насичений будівельним сміттям ХХ ст.; 0,6-1,0 м – підґрунтя коричневатого кольору із знахідками неоліту та ранньої бронзи, нижче – материкова глина. При цьому слід зазначити, що

¹*Археологічні дослідження – О.Є. Златогорського; технологічні дослідження та консервація археологічної органіки – Т.М. Крупи, історична атрибуція текстилю – І.В. Погоржельської*

на більшій частині розкопу ґрунти були перемішані могильником другої половини XVII ст., корчуванням великих дерев у наш час. Лише в південній, менш зруйнованій частині розкопу, шари не були перевідкладені [2].

В XVII ст. на місці поселення виникає кладовище, пов'язане з францисканським монастирем. На глибині 0,55 м від денної поверхні виявлено цегляну кладку, що перетинала розкоп з півдня на північ, ймовірно, залишки каплички, про яку не маємо згадок у жодних джерелах. Як на території каплички, так і за її межами виявлено і досліджено 11 поховань другої половини XVII ст. Всі вони поховані за християнським обрядом – головою на захід. Проте, спостерігалось постійне підзахоплення померлих на цьому середньовічному цвинтарі, внаслідок чого не всі поховання збереглися в цілості, і лише в одному (№ 5) вдалося зафіксувати залишки дерев'яної труни. Серед знайдених супровідних матеріалів при похованих є і датуючі речі: 1) католицький медальйон Св. Бенедикта, з зображенням на аверсі мальтійського хреста з написом та легендою по колу, на реверсі – зображення подорожуючого святого, характерний для другої половини XVII ст.; 2) католицький медальйон з зображенням на аверсі Божої Матері-Одигітрії, на реверсі – з погрудним зображенням святого, характерний для XVII-XVIII ст.; 3) католицький натільний хрестик з зображенням на аверсі розп'яття, на реверсі – сюжету «Ісус у труні»; 4-5) два литовських соліда Яна II Казимира 1658-1667 рр.; 6) коронний солід Яна II Казимира 1663 р.; 7-8) дві накладки до ікон з позолотою XVII-XVIII ст.

Отже, виявлені поховання дають можливість продатувати цвинтар другою половиною XVII ст.

Привертає увагу поховання №5, в якому прослідковано залишки дерев'яної труни. При ньому виявлено медальйон ордену бенедиктів, який, зрозуміло, у францисканському монастирі не використовувався.

Знайдений археологічний матеріал органічного походження було передано для проведення дослідження в реставраційну майстерню Музею археології та етнографії Слобідської України Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна.

Перш, чим провести дослідження, наявний матеріал нами було оглянуто, відібрані тестові мікропроби та була проведена повноцінна консервація знахідок.

Консервація провадилася згідно основних вимог міжнародної практики: з мінімальною інтервенцією в пам'ятку та застосовуючи відповідні методики до різних груп конгломерату, що були у наявності. Програма консервація зветься до:

1. Механічного розчищення.
2. Безводного очищення.
3. Стабілізації продуктів корозії металів (чорного та кольорового).
4. Укріплення органіки.
5. Укріплення металевих деталей (чорного та кольорового).
6. Виготовлення індивідуальних форм для зберігання артефактів.
7. Пакування артефактів.

Після консервації археологічний матеріал був запакований в індивідуальну тару (рис.1, а), що була виготовлена саме для цього матеріалу, керуючись необхідними принципами зберігання подібного матеріалу.

При роботі з переданим матеріалом, нами було знайдено три різновиди текстилю XVII ст. Нами були проведені комплексні оптико-фізичні дослідження з застосуванням бінокулярного мікроскопа МБС-10 та цифрової камери “ScopeTek DCM-200 з оригінальним програмним забезпеченням (роботи проводилися у боковому відображеному світлі) та хіміко-технологічні дослідження. Були отримані наступні результати.

Тасьма з металевою (золотною) ниткою (рис. 1б).

Було знайдено декілька фрагментів різної довжини, шириною 1,3-1,5 см. Наявний текстиль належить до текстилю з двома системами ниток основи та однією системою ниток піткання. Тканина виконана в техніці подвійного простого (полотняного) типу переплетення.

Сировина. Основа 1 – шовк. Білий колір. Основа 2 – шовк. Текстильний барвник – кверцитин. Піткання – золотна нитка.

Прядильні характеристики (рис. 2а). Основа 1: нитка другого порядку². Тонина нитки другого порядку – 24,66 мікрони, кут прядіння: 67,20 градусів. Мають Z-крутку. Тонина нитки першого порядку – 14,73 мікрони, кут прядіння: наближений до 90 градусів (точну величину немає змоги встановити). Мають S-крутку.

Основа 2: тониною 15,36-16,07-16,98 мікрони, кут прядіння: 65,80-71,09 градусів. Мають S-крутку.

Піткання – нитка третього порядку, сформована з трьох автономних золотних ниток. Тонина нитки третього порядку у середньому 14,5 мікрони, кут прядіння: 0 градусів. Має I-крутку. Тонина ниток першого порядку, з яких сформовано нитку третього порядку: 4,45-5,27-5,71 мікрони, кут прядіння: 0 градусів. Мають I-крутку.

Хочемо звернути увагу на особливість технологічного виготовлення золотної нитки першого порядку: вона зовсім не має слідів прядіння металевої частини на текстильну основу. Тому дослідження цього

²Тобто, складається з двох автономних ниток

аспекту потрібно ще провести додатково.

Залишки текстилю складної фактури з золотною ниткою (рис. 26).

Розміри загальні: 5,0x2,0 см. Наявний текстиль належить до текстилю з однією системою ниток основи та трьома системами ниток піткання. Тканина виконана в техніці комбінованого типу переплетення.

Сировина. Основа – шовк. Текстильний барвник – кверцитин. Піткання 1 – шовк. Текстильний барвник – кверцитин. Піткання 2 – золотна нитка (металева біть (сплав зі включенням міді), спрядений на бавовняну основу).

Прядильні характеристики (рис. 3а). Нитки основи: тониною 10,12-9,08-12,5-16,24 мікрони, кут прядіння: 0 градусів. Мають І-крутку.

Піткання 1: тониною 15,36-17,02-19,0-22,0 мікрони, кут прядіння: 0 градусів. Мають І-крутку.

Піткання 2: тониною 16,68-15,52-20,64 мікрони, кут прядіння: 40,19-43,98-41,15 градусів. Мають Z-крутку.

Залишки текстилю простого (полотняного) переплетення (рис. 3б).

Розміри загальні: 7,0x5,5 мм. Зазначимо, що ця тканина була нами знайдена під золотною тасьмою. Тобто, вона теж була прибита цвяхами до дерева. Наявний текстиль належить до текстилю з однією системою ниток основи та однією системою ниток піткання. Тканина виконана в техніці простого (полотняного) типу переплетення. Визначити напрямок ткацтва – не є можливим у зв'язку з відсутністю текстильних кромок або інших вторинних характеристик. Тому поділ на основу та піткання – умовний.

Сировина. Основа – тонкоруна вовна. Текстильний барвник – дослідження не провадилися в зв'язку з малими розмірами знахідки, яку ми хотіли зберегти у цілісній наявності.

Піткання – тонкоруна вовна. Текстильний барвник – дослідження не провадилися в зв'язку з малими розмірами знахідки.

Прядильні характеристики. Нитки основи: тониною 20,18-28,59-31,81 мікрони, кут прядіння: 69,85-71,77 градусів. Мають S-крутку.

Піткання: тониною 34,14-34,65-34,83 мікрони, кут прядіння: 61,95-65,43 градусів. Мають S-крутку.

Гадаємо, що такі розбіжності – як у лінійних розмірах, так і кутових – є свідченням значної деструкції вовняного текстилю, що фіксується і візуально. Волокна вовни майже повністю втратили головні фізичні текстильні характеристики. Тому наше припущення, що нитки основи та піткання є тотожними – цілком вірогідне, якщо зважити на ці обставини.

Фрагменти тасьми, представленої в дослідженні, є цікавим прикладом пасматерії. Під пасматерією належить розуміти плетені вироби в

формі тасьми, що використовувалися ще з раннього середньовіччя для декорування як світського одягу так і літургійних шат (орнатів), а з XVII ст. – ще й при оббитті меблів. Пасматерійні вироби ткали частіше за все з шовкових та металевих ниток, рідше – з вовни та льну. Виробники, що називалися шмуклери, об'єднані були в цехи не тільки в таких великих містах, як Броди, Львів, Вільно або Краків, але й в невеличких, оскільки й майстерні, наприклад, кравецькі, або виробників сидел були поряд. Таким чином, згадані вище фрагменти тасьм пасматерійних важко віднести до якогось конкретного виробника, скоріше за все, вони або вироблялися в найближчому місті, або закуплялися гуртом цехом сидлярів, оскільки саме вони займалися оббиттям трун. Так міщанські інвентарі зазначають що «... за труну столяру 10 золотих, сидельнику за оббиття труни золотих 6 10 грошей, ... за 60 ліктів тасьми-галуну з шиху (золотних ниток) для труни грошів 8 золотих 16...» [14, с. 33].

Варто зазначити, що самі тасьми не ділилися за призначенням на світські або для ритуальних потреб. Це підтверджують численні знахідки предметів одягу та літургійних шат, а також декоративні елементи кінської упряжі та зброї. Подібні тасьми можна побачити на орнаментах з фонду Примаса Потоцького з першої половини XVII ст. та музею в Торуні [15], а також фелонь середини XVIII ст. з колекції Чернігівського історичного музею [16]. Такою ж тасьмою-галуном прикрашені краї крилець та сидельних лук турецького сідла типу «терлиця» середини XVII ст. з Національного Державного Історичного Музею України, сидлі-арчаку з Красназавчого музею в м. Прилуки [17]. Використана така ж тасьма й при декоруванні рукавиці на охоронних наручах XVII ст., ольстер для пістолей, сагайдаків та колчанів [18].

Впровадження в середині XVI ст. на терени Речі Посполитої нової моди одягу, запозиченої в Угорщини та Туреччини, багато оздобленої золотим гаптуванням та декоруванням, створило умови до створення власних осередків виготовлення та збільшенню експорту золототканих нашивок шамеронів до такого одягу. Шамерони – тобто горизонтальні нашивки на чоловічому вбранні, що спостерігаються з середини XVII ст. : «контуш фалендишовий зелений з потребами-шамеруванням папужим» згадується в 1649 р. і є характерним елементом костюму, його головним оздобленням, а подеколи навіть й предметом капіталовкладення. Прикладом можуть слугувати портрети Яна Кароля Ходкевича 1621 р., Миколая Вольського, серед жіночих портретів – зображення декорованих тасьмою суконь Ядвіги Рогалінської, Олександри Вишневецької.

Попередні висновки. У 1648-1649 рр. Межиріч та монастир зазнали значних руйнувань, внаслідок захоплення міста повсталими козаками

Б. Хмельницького. За джерелами на кінець XVII ст. населення містечка зменшилося у 5 разів [1, с. 77]. Власне, з того часу Межиріч згадується лише як село. Час появи виявленого археологічними дослідженнями цвинтаря датується не раніше 1663 року – часом так званої української Руїни. Виявлений небіжчик у труні (поховання №5), швидше за все, був місіонером-бенедиктцем, який прибув до францисканців у Межиріч з невідомою поки що нам метою. Тут загинув чи помер і був похований. На жаль, ми поки що достовірно не можемо взнати ім'я небіжчика, але джерела з часом привідкривуть нам цю таємницю. Але, зважаючи на багатий обряд поховання (використання досить дорогих тканин для декорування труни) можемо стверджувати, що статус цього місіонера-бенедиктинця був досить значним. І це також підштовхує нас до продовження дослідження та пошуку ім'я похованого та можливого з'ясування його місії на території сучасної України.

На жаль, зараз не має можливості порівняти з оригінальними тасьмами на знайдених взірцях одягу XVII ст.: такі знахідки – дуже рідкісний археологічний матеріал для нашої країни. Проте такі оздоблення фігурують на жіночому та чоловічому вбранні та взутті XVI-XVII ст. з зібрань, наприклад, палацу Топкапи (Туреччина), Історичного Музею Угорщини. Це явище можна вважати особливістю регіональної європейсько-близькосхідної моди того далекого часу.

Погоджуючись з висновками співавтора цієї публікації І. Погоржельської стосовно виробництва тасьм, гадаємо, що для їх виробництва могли застосовуватися у якості “напівфабрикату” імпортні матеріали, зокрема, – золотні нитки³.

Технологічне вивчення знайдених зразків – ще триває. В майбутньому планується провести РЕМ (растрову електронну мікроскопію) золотних ниток, провести точні кількісні та якісні дослідження складу металу золотних ниток наявними сучасними методами. Це, можливо, дасть змогу в майбутньому встановити центр виробництва використаних в нашій тасьмі золотних ниток.

Тому можна вважати, що знахідки пасматерійних тасьм є чудовим матеріалом для вивчення та аналізу історії матеріальної культури України XVII ст.

Все це стосується і парчової тканини – текстилю складної фактури з золотою ниткою. Зокрема, наявність у складі такого текстиля специфічного технологічного аспекту – непряденого шовку, – може свідчити про східні впливи на ткацький центр. Цей аспект також потребує додаткових досліджень.

³Думка Т. Крупи

Література

1. Атаманенко В. Інвентарні описи Межириччя XVII століття // Український археографічний щорічник. Нова Серія. Вип. 7. Український археографічний збірник. Том 10. – Київ-Нью-Йорк, 2002. – С. 71-83.
2. Златогорський О.Є., Позіховський О.Л., Вашета М.П., Вертелецький Д.Ю. Охоронні розкопки в с. Межирич біля м. Острога // Археологічні дослідження в Україні 2012 р. (в друці).
3. Сознание возного о том, что он ездил в замок Межирицкий к державцу Скотницкому требовать вознаграждение для пана Семашки, каштеляна Брацлавського, за убытки, причиненные поданными мижирицкими в его именах... 1596 марта 7 // Архив Юго-Западной России. – К., 1863. – Ч. III. – Т. 1: Акты о козаках (1500-1648). – №XXXIV. – С. 101-105.
4. Теодорович Н.И. Историко-статистическое описание церквей и приходов Волынской епархии. Том II. Уезды Ровенский, Острожский и Дубенский. – Почаев, 1889. – 434-1120+VII с.
5. Цинкаловський О. Стара Волинь і Волинське Полісся. (Краєзнавчий словник від найдавніших часів до 1914 року). – Вінніпег, 1986. – Т. 2. – 578 с.
6. Janko Czaplic zeznaje, iż zamieniał z kniazem Iwanem Wasylewiczem Ostrogskim wies swoją Holcze na dwór Meżyrecze, z którego zobowiązuje się do służby, i że kniaz dodał mu jeszcze do tego 30 kop szerokich groszy 20 czerwca 1466 r. // Archiwum książąt Lubartowiczów Sanguszków w Sławucie / Pod kier. Z.L. Radziwińskiego, przy wsp. P.Skobielskiego i B. Gorczaaka. – Lwów, 1887. – T. I. 1366-1506. – №LXIV. – S. 60-61.
7. Kniaziowie Michajło i Konstantyn Iwanowicze Ostrogscy oddają Iwaszkowej Ochremowiczowej Belusze połowę Meżyrecza, którą posiadał ojciec jej Jan Czaplic 7 maja 1486 r. // Archiwum książąt Lubartowiczów Sanguszków w Sławucie / Pod kier. Z.L. Radziwińskiego, przy wsp. P.Skobielskiego i B. Gorczaaka. – Lwów, 1887. – T. I. 1366-1506. – №LXXXVI. – S. 84-85.
8. Kniaziowie Michajło i Konstantyn Iwanowicze Ostrogscy oddają Tatianie Jenkowej Czaplicowej w posiadanie Meżyrecze, którą jej mąż zamieniał z Holcze z kniazziem Iwanem Ostrogskim, ojcem kniazia Michajła i Konstantyna 10 marca 14876 r. // Archiwum książąt Lubartowiczów Sanguszków w Sławucie / Pod kier. Z.L. Radziwińskiego, przy wsp. P.Skobielskiego i B. Gorczaaka. – Lwów, 1887. – T. I. 1366-1506. – №XC. – S. 86-87.
9. Kraszewski J. I. Wspomnienia Wołynia, Polesia i Litwy. – Warszawa, 1985. – 384 s.
10. Marya Czaplicówna Michnowa Omeliańska przybiera za syna Fedora Iwaszkowicza i zapisuje mu połowę dóbr Międzyrzecza, w 50-ciu kopach groszy 21 kwietnia 1508 r. // Archiwum książąt Sanguszków w Sławucie / Wyd. przez B. Gorczaaka. – Lwów, 1890. – T. III. 1432-1534. – №LXXXV. – S. 55.
11. Molendziński K. Klasztor pofranciszkański w Międzyrzeczu Ostrogskim // Rocznik Wołyński. – Równe, 1935. – T. IV. – S. 102-136.
12. Tatiana Jenkowa Czaplicowa potwierdza kniaziom Michałowi i Konstantynowi Iwanowiczom Ostrogskim zamianę dworu Holcze, dokonaną przez męża swego Jenka,

Рис. 1 (а). Індивідуальне пакування археологічного матеріалу в боксах з хімічно нейтрального пластику

Рис. 1 (б). Тасьма з металевою (золотною) ниткою

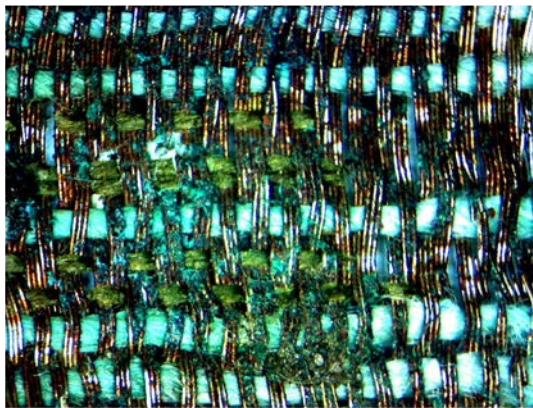

Рис. 2 (а). Тасьма при збільшенні в 20 разів

Рис. 2 (б). Текстиль складної фактури з золотою ниткою

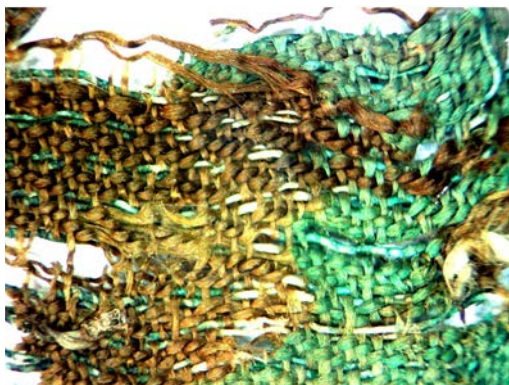

Рис. 3 (а). Текстиль складної фактури з золотою ниткою
(збільшення в 12 разів)

Рис. 3 (а). Текстиль простого (полотняного) переплетення
(збільшення в 20 разів)

*Дослідження археологічного текстилю з розкопок
у с. Межиріч Острозького району на Рівненщині в 2012 році*

za dwór kniaziów Meżyrecze 10 marca 1487 r. // Archiwum książąt Lubartowiczów Sanguszków w Sławucie / Pod kier. Z.L. Radziwińskiego, przy wsp. P.Skobielskiego i B. Gorczaka. – Lwów, 1887. – T. I. 1366-1506. – №LXXXIX. – S. 85-86.

13. Wielki książę Witold zatwierdza kniazia Fedora Danilewicza w posiadaniu Ostroga, a nadto dodaje mu do tegoż zamku następujące dobra: Brodów, Radoselki, Radohoszcz, Meżyrecze, Diakow, Świszowo, Ozeriany, Horodnicę i dwa Stawki 3 lipca 1396 r. // Archiwum książąt Lubartowiczów Sanguszków w Sławucie / Pod kier. Z.L. Radziwińskiego, przy wsp. P. Skobielskiego i B. Gorczaka. – Lwów, 1887. – T. I. 1366-1506. – №XX. – S.20.

14. Drazkowska A. Odzież grobowa w Rzeczypospolitej w XVII i XVIII wieku. – Toruń, 2008.

15. Stanilewicz K. Szaty liturgiczne – zasoby, stan zachowania, konserwacja. – Łódź, 2005.

16. Зайченко В. Вишивка козацької старшини XVII-XVIII століть. – К., 2001.

17. Недяк В. Україна – козацька держава. – К., 2007.

18. Wojna i pokoj. – Warszawa, 2000.